

Ulusal Kimlik, Kolektif Bellek ve Edebiyat: *Dersimli Kız* Romanında Resmi Bellek Temaları

Gökçen Başaran İnce*

Öz

Bu çalışmanın amacı, ulusal kimliği inşa sürecinde kolektif belleğin ve belleği kaydetme pratiklerinden biri olarak edebiyatın işlevini tartışmaktır. Makro bir sosyal grup olarak ulus; ortak bir ad, dil, kültür ve geçmiş birliğine sahip bir varlık olarak düşünülebilir. Ulusun kurgusallığını somut bir kimliğe dönüştüren asli unsurlar, ona kendini “hayal ettiren”, performatif, yazılı ve sözlü mecralardır. Kolektif bellek, bu kanallardan ulusal kimliğe demirlenir. Edebiyat, özellikle ulusların kuruluş evrelerinde, ortak bir geçmiş, ortak bellek kişileri ve seçilmiş ve sabitlenmiş ötekiler aracılığıyla, ulusun kendini tanımlamasına, özgüven duymasına ve mobilize olmasına hizmet eder. Erken Cumhuriyet dönemi de, kolektif bir kimlik kurma amacıyla, edebiyatın bu şekilde araçsallaştırıldığı bir ulus-inşa ve bellek yönetimi dönemidir. Çalışmada ele alınacak olan *Dersimli Kız* başlıklı tefrika roman, bu dönemde resmi bellekte kitleleştirilmeye çalışılan “Dersimli” imajının, popüler bir metinde yeniden üretilişini göstermektedir. .

Anahtar kelimeler: Ulus inşası, kolektif bellek, edebiyat, Erken Cumhuriyet Dönemi, Dersim.

* Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Öğretim Üyesi,
gokcen.basaran.ince@ege.edu.tr

National Identity, Collective Memory and Literature: Official Memory Themes in the Novel *Dersimli Kız* (The Girl from Dersim)

Abstract

The main objective of this paper is to discuss the functions of collective memory and literature as a means of recording memory during nation-building projects. As a macro-social group, a nation can be construed as an entity that shares a common name, language, culture and past. The main features which convert a nation from fiction to a solid identity consist of performative, written and oral records that "make others envision collective memory is anchored to national identity through these channels. Especially throughout periods of the construction of the nation", literature helps a nation to identify itself, to increase its self-esteem and to get mobilised by the creation of a collective past, common mnemonic agents and chosen fixed "others". The early Republican era in Turkey is also a period of nation-building and memory management, in which literature has been instrumentalized for the creation of a collective identity. *Dersimli Kız* (The Girl from Dersim), a serialized literary work which was published in one of the newspapers of the era, will be analyzed this paper to show the reproduction of the image of Dersim in a popular text, as disseminated through the official memory in this period.

Keywords: Nation-building, collective memory, literature, Early Republican Era, Dersim.

Giriş:

Ulusal kimlik, etnik türdeşlik içeren sosyal grupların kapitalizm ve kentleşme sürecinde, tarihsel ve kültürel ortaklıklar çerçevesinde biçimlen(diril)mesi ile ortaya çıkmıştır. Makro bir sosyal grup olarak ulusun doğuşu, modernist, etno-sembolcü ve primordialist görüşler bağlamında farklı dinamiklere bağlanır. Modernistler ulusun, modernleşme süreci sonunda ve kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış tamamen kurgusal bir varlık olduğunu öne sürerken, etno-sembolcü görüşler ulusun temelinin ortak bir tarih

ve kültür birliğini içeren etnisiteye dayandığını söyler. Primordialistler ise geçmişten bugüne bozulmadan ve saflığını koruyarak gelen, dolayısıyla da tarihsellikten arınmış bir ulus fikrini savunur (Bkz. Özkırımlı, 2008).

Ulus inşasına modernist perspektiften bakanlar için ulusu “kurmak”, onu “kurgulamak”, ortak bir bellek bağını ve imgelemi icat etmek anlamına gelir. Ulus, birbirinden oldukça farklı alt kültürleri, bir arada ve ortak bir yarar fikrine inandırarak yaşatma iradesi içerdiğinden, mikro kültürlerin ortak bir geçmiş-şimdi ve gelecek kurgusuna, diğer bir deyişle “geriye ve ileriye yönsemeli” (*retrospektif ve prospektif*) bir belleğe sahip olması gerekir. Bu nedenle ulus-inşa projeleri ya ütöpik bir gelecek, ya da mitik bir geçmiş fikrine, ya da kimi zaman ikisine birden dayanır. Her halükarda ortak bir bellek yaratmak, ortak bir kimlik yaratmanın ön koşuludur.

Kolektif bellek, bireylere ve sosyal gruplara muhtelif dolayimler üzerinden gelir. Kitle iletişimi, edebiyat, eğitim sistemi, kültürel yapıntılar; geçmişin farklı formlarını performatif ya da yazılı ve sözlü kanallardan kaydeder ve depolar (Connerton, 1999). Dolayısıyla bellek doğrudan yolunu bulmaz, kimi kanallardan aktarılması gerekir. Edebiyat, olgu ile kurgu arasındaki sınırın muğlaklığı aracılığıyla yarattığı bilişsel ve duygusal etki ile, kimliğin inşasında en işlevsel mecralardan biridir. Hemen hemen tüm ulusal kimlik inşa projeleri; efsaneler, halk şarkıları, deyişler, biyografiler, tarihi romanlardan faydalanır.

Türk ulusal kimliği de bu bağlamda benzer bir seyir izler. Diğer ulus kurma hikâyelerinin çoğunda olduğu üzere, savaşlar sonrası, ulusal güvenin yara aldığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş travmasının derinden hissedildiği bir zemin üzerinden yükselen bu kimlik, seferber edebildiği tüm kaynaklardan anlatısını besleme amacı taşır. Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi, tarih ders kitapları ve tarihi romanlar bu çabalar arasında sayılabilir.

Bu çalışmanın amacı, “kimlik, edebiyat ve kolektif bellek” tartışması bağlamında, Türk ulusal kimliğinin inşa sürecini ve onu oluşturan bellek temalarını anlamaya çalışmak ve Dersim Harekâtı döneminde yazılmış *Dersimli Kız* romanını bu çerçeveden analiz etmektir.

1. Ulusun İnşası

Ulusun verili bir olgu olmayıp, kolektif bir ideal olarak inşa edildiği, modernist teoride yaygın kabul gören bir görüştür (Anderson, 1995; Gellner 2008). Geleneksel bağların çözüldüğü ve kapitalizmin yeni bir insan tipini talep ettiği Avrupa modernleşmesi, kitlelerin hukuki düzenlemeler, eğitim ve kitle iletişimi aracılığıyla yekpare bir vatan ve millet fikri etrafında birleştirilmeleri çabasını içerir. Buna göre büyük bir toprak parçası üzerinde, birbirinden habersiz, farklı din ve dilleri paylaşan etnik gruplar, devletin ve kapitalin sahibi daha büyük bir etnik grubun şemsiyesi altında birleştirilirler. Devletin yeni sahibi, elde ettiği sermayenin gücü sayesinde, monarşiler ve din ile girdiği nüfuz mücadelesini kazanması sonucu burjuvazidir (Poggi, 2008; Sombart, 2008). Burjuvazinin iktidarı elde etmesi, kitlelerin kentlere akın etmesi sonucu oluşan işçi sınıfının yönetimi sorununu gündeme getirir. Kalabalıklar bir yandan geleneksel bağların çözülüşü ile “ortada kalırken”, öte yandan kapitalizmin getirdiği ağır çalışma koşulları ve hak gaspları nedeniyle örgütlenmeye başlar. Bu durumun çözümü “yığınları” mobilize etmek, onları kolektif bir kimlik etrafında toplamak ve yatay bir kardeşlik duygusu ile birbirine bağlamaktır. Yurttaşlığın polis’in işlerine doğrudan katılma fikrinden, bir devletin hukuksal üyesi olma ve *ethos*’unu paylaşma fikrine evrilmesi (Heater, 2007), modernitenin devleti ve toplumu ulus fikri etrafında dönüştürme hikâyesini anlatır. Buna göre yurttaş; ortak bir vatani, ortak bir aşkla seven (Viroli, 1997), birbirini tanımasa da tasada ve sevinçte bir olan, devletin işlerine doğrudan müdahil ol(a)masa da bu ortak vatani koruyup kollamak adına sürekli hazırda bekleyen, yurttaşlık erdemini sitenin işlerine doğrudan müdahil olmaktan çok, siteye ve “milletine” sonsuz sadakatle sağlayan kişidir.

Teritoryal ve organik ulus tasarımları, yurttaşlığın tanımı üzerinde farklılaşsa da, ortak bir kimlik fikri, ulus-devlet pratiğine kendini dayatır (Bilgin, 2005). Bu kimlik kimi zaman etnik kökenden bağımsız olarak devletin toprağına bağlılık ve hukuki bir statü olarak konumlandırılırken (*teritoryal/ülkesel ulus*); kimi zamansa ortak bir dil, din, etnik köken/ırk tanımı üzerinden, tarihsel kökleri gerilere götürülen bir kimlik tasarımını içerir (*organik ulus*). Teo-

rik kavramsallaştırılmaları farklılaşmakla beraber, bu iki ulus fikri, pratikte kimi zaman birbirine yaklaşır. Teritoryal bir ulus da en az organik ulus kadar –özellikle kuruluş yıllarında- ortak anılara, imgelere, sembol ve ritüellere ihtiyaç duyar. Bu anılar görece “seküler”, daha az ayrımcı, daha kapsayıcı olabilir. Ancak ulusa “ad verme” ve ortak bir “dil belirleme”, sadece Türkiye gibi Batı-dışı tecrübelerde değil, İngiltere ve Fransa gibi Batı modellerinde de asimilasyon sorunlarını birlikte getirmiştir. Bu alan, yurttaşlık tasarımının bir pandül gibi teritoryal ve organik modeller arasında savrulmasına neden olur. Yurttaş olmak, baskın kimlik altına gönüllü/zorla dâhil olmak anlamına gelir. Devletlerin bu süreçte ortaya çıkan kimlik sorunlarına verdiği yanıt, otoriter ve demokratik yönelimlerine göre değişir. Kimi zaman katı asimilasyon politikaları uygulanırken, bazen de daha yumuşak entegrasyon politikaları benimsenir. Bu modellerin ortak noktası, topluma “kim olduğunu” anlatacak öykülerin bulunması, diğer bir deyişle ortak bir belleğin kurulmasıdır.

2. Birlikte Hatırlamak, Birlikte Unutmak, “Bir Olmak”...: Ulus İnşası ve Kolektif Bellek

Belleğin bireysel ve kognitif özellikleri yanında, sosyal bir olgu olduğu ve muhtelif grup üyeliklerinden edinildiği söylenebilir (Halbwachs, 1992; Bartlett, 1995). Kişiler hayatlarının biricik olaylarını dahi, sosyal bir çerçeveden inşa eder, günün gereklerine göre revize ederler. Dolayısıyla bellek sabit değil, akışkan ve etkin (Bergson, 2007), bireysel değil kolektiftir (Bilgin, 2007). Bilgin’e göre (2013) “bireyin kimliğinin kolektif yanı düşünülduğünde, bu alanın geçmişe dönük bir yanı olduğu görülür. Çünkü kolektif kimlik, bir takım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından, kısacası kolektif bellekten hareketle inşa edilir” (s.41). Ulusun öyküleri de çoğunlukla tarihten alınır, performatif ve dolayimsal yöntemlerle ortak belleğe kaydedilir (Connerton, 1999). Bu bağlamda ulus için ortak bir bellek, tarihsel olayları birlikte yaşamayı değil, ortak imajlarla anımsamayı içerir. “İnsan toplulukları kendilerini ortak geç-

mişte tanır, bu geçmiş belleğine işler, ritüellerle anar ve yorumlar” (Bilgin, 2007, s.219).

Bellek, kolektif kimliği inşa sürecinin aşamalarına malzeme taşır. Tajfel'e göre (1974) sosyal kimlik, kategorilendirme ve sınıflandırma aracılığıyla inşa edilir ve sosyal gruplar iç-grup/dış-grup dikotomisi etrafında kendi kimliklerini oluştururlar. Bu süreç kendi kendini sınıflandırma ve kalıpyargılama aşamaları ile başlar. İç grup ortaya çıktıktan sonra iç-grubu kayırma, dış-grup için benzer bir kategorilendirme ve kalıpyargılama süreci işler. İç grubun birbirine benzerliği, dış grubun ise “bizden” farklılığı abartılır. Bellek, hem atf yanlılıklarıyla grubun kendisine yönelik pozitif yargılarını besler, hem de dış grubun ötekileştirilmesi sürecinde, olumsuz atıfların belleği yönlendirmesi nedeniyle, kurucu bir etken olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla grubun belleği, onu bir arada tutan, tanımlayan, mobilize eden ve dış-gruplara karşı seferber eden bir nitelik taşır. Kimliğin anlatısı, ortak bir geçmiş ve gelecek kurgusundan beslenir. Kolektif bellek gruba nerden gelip, nereye gittiğine dair öyküler sunar, grubu meşrulaştırır ve mobilize eder (Licata, Klein ve Gely, 2007'den akt. Bilgin, 2013, s.21). Grup, kendisini ortak idealler, amaçlar ve tarih kurgusu etrafında şekillendiren anlatıyı; bedensel, sözel ve yazılı yöntemler aracılığıyla kolektif belleğe demirler. Dolayısıyla geçmiş bugüne getirecek muhtelif araçlara ihtiyaç duyulur. Ritüel, anıt, müze gibi performatif uygulamalar yanında, edebiyat ve kitle iletişimi gibi yazıya ve söze kaydetme pratikleri, geçmişin ortak belleğe ulaşmasını sağlar.

Ulus gibi makro sosyal grupların inşası, yukarıda sözü edilen “yatay kardeşliğin” vurgulandığı, geçmişten bugüne değişmeden gelen tarihsel bir “öz”ün öne çıkarıldığı, düşmanların (*dış-grupların*) çoğu zaman sabitlendiği, kurucu anların ve kahramanların ulusal anlatı aracılığıyla belirlendiği ve çoğu zaman da devletler tarafından yönetilen bellek seferberliklerine tanıklık eder. Özellikle devletin kuruluş aşaması, mikro bellek anlatılarının bastırıldığı, unutmanın kolektif bir edim olarak ulus-inşası için gerekliliğinin vurgulandığı (Renan, 1990) kurucu dönemlere işaret eder. Geçmişe dair resmi söylem, yerel bellekleri bastırır. Bu grupların özgün anlatıları, çoğu zaman ulusal belleğe meydan okuyan bir içerik taşır. Alternatif an-

latı, mit, sembol ve ritüeller, iletişim kanalları ve edebiyat aracılığıyla mikro kimlikler ile buluşarak, yerel hafıza bağlarını güçlendirir. Ulusun kurgusal niteliği, bir yandan yeni kurulan bir inşa-kimlik olduğu gerçeği, öte yandan kendisini çağlar içine, uzun bir tarihselliğe konumlandırma çabası, bir çifte zaman (*double time*) pratiği dayatır (Bhabba, 1990). Bu durum belleğin olası krizlerinin başlangıç noktasıdır aynı zamanda.

Kolektif belleğin aktığı kanallar (özellikle kitle iletişimi ve edebiyat), ulusun kendi kendini tahayyül edebilmesini (Anderson, 1995) sağlar. Ulusun sembolleri, bellek kişileri ve ritüelleri her gün bu sahnede, birbirinden uzakta, ilişkisiz ve bağlantısız kitlelere ortak bir ad, çıkar birlikteliği, geçmiş ve kardeşlik duygusu vaad eder.

2.1. Ulusal Bellek ve Edebiyat

Edebiyat, kitlesel olarak üretilip milliyetçiliğin hizmetine sokulan ilk sanat biçimidir (Jusdanis, 1998, s.230). Özellikle romanlar, kapitalizmin yarattığı yeni insan tipinin toplumsal ve bireysel krizlerine çözüm bulmak üzere, gerçek hayattan koparılmış bir fantezi dünyası yaratarak, gündelik hayatın zihinde çözülemeyen sorunlarına yanıt arar. Uzun çalışma saatleri ve yabancılaşma, cinayet romanlarını erkekler için gözde kılarken; istihdama henüz girmemiş kadınlar, kent hayatına ve tüketim kültürüne sentimental edebiyat aracılığı ile eklenir (bkz. Oskay, 2010). Birbirine yabancılaşmış sosyal grupları bir arada tutacak ulusal anlatı ortaya çıkmakta gecikmez. Şüphesiz en verimli alan, tarihi romanlardır. Tarih anlatısı, olgu ile kurgu arasındaki muğlaklığın yarattığı epistemolojik iktidar sayesinde, fantezinin gerçek olarak algılandığı, kişisel özdeşleşme ve imgelemi doğrudan etkileyen verimli bir alan sunar. Ulusal ruh (*Volkgeist*), destan ve menkıbelerin modernize edilmiş, güncellenmiş versiyonlarında, geçmişten bugüne uzanır. Britanya'da Kelt kökenlerin "keşfi", Yunanlar'ın "katharavusa" aracılığıyla antiklerle kurmaya çalıştığı bağ, Finlerin Kalavela Destanı, kimi zaman keşfedilen, keşfedilecek bir şey olmadığında ise "icat edilen" ulusal anlatıların örnekleridir. Bu anlatıların bir bölümü icat edilmiştir çünkü çoğunun gerçeği yansıtmadığı çok sonraları ortaya çıkmıştır. Örne-

ğin en eski Çek epiği olduğu söylenen *Libusa*'nın sonradan “bulunan” kimi dizelerinin bir süre sonra sahte olduğu anlaşılmıştır (Belge, 2008, s.15). Doğrusu insanlar, bu anlatıların gerçek olup olmadığı ile pek ilgilenmez. Önemli olan gerçekliklerinden çok hissettirdikleri duygulardır. Bu ulusal anlatılar “büyüden arınmış dünyayı” yeniden kutsar, modernitenin neden olduğu köksüzlük ve yabancılaşma duyguları ile baş etmeyi sağlar. Ulus'un geçmişten bugüne değişmeden, korunarak geldiği iddia edilen “öz”ü, milli anlatıda somutlanan kahramanlar aracılığıyla kolektif belleğe işlenir. Belge'ye göre (2008);

Bütün bu “milletler” için geçmişle gelecek arasında “özdeş”[tir]. Yapılması gereken, ilk kaynakla bugün arasında oluşmuş tarihi pası temizleyerek geleceğin “özüne uygun” pırıl pırıl kurulmasını sağlamak[tir]. Sanat ve edebiyat adamlarına da bu ulusal misyonda önemli, belki en önemli iş düş[er]. Millete “öz”ünün ne olduğunu göstermek öncelikli onların görevi[dir] (s.15).

Kimi edebiyat eserleri, aslında belleğin kimlik inşası için yerine getirdiği işlevlerin benzerini gerçekleştirir: kimlik tanımlama, kimliği yüceltme ve meşrulaştırma (Bar-Tal, 1989). Bu yönüyle edebiyatta anlatılan “geçmiş”, yani kolektif belleğin malzemesi olarak geçmiş, dünden çok bugüne ilgilidir. Geçmiş, anın ihtiyaç ve değerlerine göre yorumlamayı ifade eden “şimdilik” (*presentism*) kavramı (Cameron, Wilson, Ross'dan aktaran Bilgin, 2013, s.26), edebiyat anlatılarındaki geçmişin, dünü anlamaktan çok bugünü yorumlamayı kolaylaştırabileceğini ifade eder. Ulusun güncel politik gereksinimleri doğrultusunda, dostlar ve düşmanlar sürekli güncellenir, tarihin kimi olayları anımsanır ya da unutulur, öne çıkarılır ya da bastırılır. Dolayısıyla günün çıkarlarına göre sürekli güncellenen, sıvı, akışkan bir geçmiş imgesi vardır ulusal muhayyileyi kuranlar için. Geçmişin seçilmiş öğeleri ise bir o kadar katı ve kesindir. Özellikle ulusun kuruluş anı, doğuş halindeki bir toplumun gereklerine göre sabit bir anlatı etrafında şekillendirilir. Bilgin'e göre;

Ulusların, çoğu kez bir krizin, bir savaşın ardından kurulması nedeniyle, zedelenen öz-saygıyı yükseltmek, aşağılanan benlik imajını yüceltmek gibi o an için zorunlu, ama daha sonra işlevini yitirecek olan bir misyon yüklenir kolektif bellek. Ulus çatısı altında birleşme, ortak

bir geçmiş aidiyetini varsayar ve bu nedenle, kolektif belleğin inşasında gerçeklik kaygısı taşınmaz (s.34).

Ulusal edebiyat kanonları, tam da bu noktada ortaya çıkar. Metinlerarası, birbiriyle paralel anlatılara sahip eserler, ulusun belleğine tekil bir anlatıyı nakşeder. Protagonistlerin ortak olduğu, düşmanların benzeştiği, sonların zaferle bittiği metinlerdir bunlar. Topluluğa nereden gelip nereye gittiğini formüle eden, “kişilerin birbirine fena halde benzedikleri” (Belge, 2008, s.38), tarih dışı, hatta ötesi bu anlatılar, kolektif kimliği sınıflandırma, karşılaştırma yapma ve etnosentrizm aracılığıyla iç grubu yüceltme işlevi görür. Protagonistler, okuyucuyu kolektif kimliğine demirleyen bellek kişileridir (*mnemonic agents*) aynı zamanda. Anlatının topoğrafyası, simgesel ve fiziksel hafıza mekanlarından (*sites of memory*) oluşur. Nora (2006) “Hafıza mekanı” kavramını şöyle tanımlar:

Hafıza mekanı benim gözümde asla sadece fiziki, elle tutulabilen, görünür bir nesne olmadı. Bazı somut nesnelere “hafıza mekanı” olarak önerdiğim deyişle kavrayabildiğimi düşünmenin nedeni, bu hatıra nesnelere doğası ile ortak noktaları sadece simgesel olan ve içerikleri de hafıza olan son derece çeşitli nesnelere arasında bir yakınlaştırmanın olmasıdır. İlk anda hafıza yeri iki tür gerçeklik düzeninin iç içeliğini varsayar: Mekana, zamana, dile, geleceğe kaydolmuş, kimi kez maddi, kimi kez daha az maddi, ele gelir, kavranabilir bir gerçeklik; diğeryse sırf simgesel, tarih barındıran bir gerçeklik. Kavram, hem fiziksel nesnelere hem de sembolik nesnelere, ortak “bir şeyleri” olduğu temeli üzerinde kavramayı amaçlar. (...)Bu durumda hafıza mekânının tanımı şudur: İnsanların iradesiyle ya da zamanın işleyişiyle herhangisi bir topluluğun ortak hafıza malına ait simgesel öge haline getirdiği maddi ya da fikri düzendeki her anlamlı birim (s.171).

Hafıza mekânları ile anlatısını tarihe bağlayan edebiyat –özellikle konusu doğrudan geçmiş olan tarihi romanlar- ulusun yatay olarak konumlanabileceği bir mekân ve kimlik haritası oluşturur. Bu anlatıya nüfuz eden sembol ve ritüeller, kolektif kimliğin geçmiş-şimdi-gelecek arasında tutarlı bir anlatı kurmasını sağlar. Ulus değişmez bir ‘öz’e, geçmişten günümüze gelen hasletlere, zaferlere ve kahramanlıklara sahiptir. Ulusal kimliğin kurucu öteki’leri ise, sabit bir kötülük bağlamında resmedilir.

Belleğin kimlik inşasındaki katkısı, kurmaca eserlerin çoğuna nüfuz eden geçmiş anlatısı ile ortak özellikler gösterir. Buna göre, öncelikle geçmişin bazı anlarının yüceltilmesi yoluna gidilir (Keslassy ve Rosenbaum'dan aktaran Bilgin, 2013, s.42). Türkiye'de ulusal anlatı düşünüldüğünde, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilk yılları, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükselme dönemleri, kolektif kimliğe özgüven sağlamak üzere seçilmiş bu tarz anlardır. İkinci olarak, kahramanca savaşlar anlatılarak mevcut an için de ilham verici bir idealleştirmeye gidilir (Keslassy ve Rosenbaum, 2007, s.82 akt, Bilgin, 2013, s.43). Bu aşamada *bellek kişileri* önem kazanır. Kahramanlar, sosyal grubun kendini kategorilendirirken oluşturacağı pozitif kalıpyargıları besler. Bu süreç aynı zamanda dış grupların kolektif belleğe olumsuz sosyal temsillerle yerleştirilmesini içerir. Üçüncü olarak, geçmişte kolektif acılar aranıp öne çıkartılır (Bilgin, 1997). Toplumsal bütünleşme (*sosyal kohezyon*) ve aidiyet fikrini yerleştiren ortak acılar, kimliğin *pathos* ihtiyacını giderir ve geçmiş travmaların güncel kimlik sorunlarına transfer edilmesini sağlar. Bu şemaya göre, geçmişten bugüne ortak “düşmanlar”, ortak acılar yaşatmıştır. Tarihten çıkarılacak “moral” derslerin kolektif belleğe transferi, tarihin aslında tam da bugünle ilgili olduğunu hatırlatır.

Başta kitle iletişimi ve edebiyat olmak üzere, kolektif belleğin dolayımlandığı tüm mecralarda geçmiş, kimliği bir ayna işlevi (Jusdanis, 1998) görerek bugüne yansıtır. Bu ayna kimliğin doğrulandığı, grubu meşrulaştıran ve özsaygısını yükselten geçmiş anlatılarını araçsallaştırırken, grubu değersizleştiren, travmatik olayları unutturur. Geçmişten seçilmiş kahramanlar, “bellek kişileri” olarak öne çıkarılır, mekanlar birer sembol haline gelir. Edebiyatla kiteselleştirilen kimi ritüeller (örneğin devlet elitleri tarafından son yıllara kadar devam ettirilen “demir dövme” töreni, Ergenekon mitiyle kurulmuş olan ulusal kimliğin güncel demirlenmesini sağlar), ulusal kimliğin etnisist boyutuna malzeme taşır. Bellek, mit, sembol ve ritüeller aracılığıyla, geçmişin seçilmiş parçalarından, iskelet halindeki bir kimliğe beden kazandırılır.

2.2. Türkiye’de Ulusal Kimliğin İnşası, Bellek ve Edebiyat

Türk ulusal kimliğinin inşası, çevresel (*periferal*) bir modernleşme çabası ile paralel biçimde, “temas noktaları”nda (Pratt, 1992) topluma göre erken modernleşmiş askeri ve siyasi elitin, rıza ve cebir ikilemi arasında yürüttüğü yukarıdan bir projedir. Bu kimliğin asli özelliği, hemen tüm ulusal kimlik inşa çabalarında görüldüğü üzere, mevcut durumu “değil’leyen” bir alternatif kimlik kurma amacı içermesidir (bkz. Bozdoğan ve Kasaba, 2010). Osmanlı ve onunla bağlantılı olarak kodlanan çoğu unsurun dışta bırakılması, Osmanlı öncesi Türki geçmişe (Orta Asya) (*status quo ante*) yapılan aşırı vurgu (bkz. Ersanlı, 2003 ve Copeaux, 2000) bu durumun doğal sonucudur. Fikrin vücut bulduğu asli alan, Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi’nin formüle edildiği kongreler ve tezi kitlelerle buluşturulan dönem basını ve edebiyattır. Gazetelerde tefrika edilen, sonra basılan tarihi romanların, seçilmiş bellek kişilerini ve mekanlarını, kolektif belleğe demirleme çabası açıktır. Bu yayınlarda resmi devlet tezi ve popüler edebiyat anlatısının paralelliği dikkat çeker (Başaran İnce, 2007).

Dönem elitleri, edebiyatın kitleleri mobilize edici işlevinin farkındadır. Rus Toplumcu Gerçekçiliği’nin kimi uygulamalarına öykünülür ve politik bir proje olarak farklı amaçlara sahip olunsada, onun kitleleri belli bir amaç etrafında inşa etme pratiği, saygı ve imrenme ile karşılanır. Nitekim 1934 yılında Moskova Edebiyat Kongresi’ni izlemeye giden dönemin önemli siyasi elitlerinden ve aydınlarından Yakup Kadri, halk için sanatı öngören Rus edebiyatını “ileri sanat telakkisi” olarak tanımlar ve Rus toplumcu gerçekçileri ile benzer fikirler paylaştıklarını belirtir (Oktay, 2000, s. 370). Yine Falih Rıfkı Atay, 1930’larda *Hâkimiyet-i Milliye*’deki yazılarında sıklıkla Rus edebiyatının, Kemalist Devrim için bir model olarak alınabileceğini savunur.

Dönem elitleri, farklı bir geçmiş tasarımı ile ulus yapılmaya çabalanan kitleler için ortak bir muhayyile yaratmanın önemini kavramış, edebiyatın “kolektif kimliğin aynası olarak hizmet verip onun hikâyesini anlattığı” (Jusdanis, 1998, s.68) fark edilmiştir. Ancak

aydınların zihninde farklılaşan kimi kavramlar, ortak bir edebiyat kanonunun oluşmasını engellemiştir. “Kanon” Ortaçağ’da, ‘kilise tarafından okunması özellikle önerilen ve tanrı düşüncesinin tanınmasına yardımcı bir dizi kitap’ (Tekelioğlu, 2003, s.75) anlamına gelir. “Herkesin ulaşabileceği, belli milli ve toplumsal çıkarları temsil eden yazılar bütünü” (Jusdanis, 1998, s.105) olarak da betimlenebilir. Sıklıkla aynı ‘mesele’ etrafında, aynı ‘misyoner’ tavırla hareket eden bu metinler, tek bir sonuca ulaşma eğilimi gösterir; ‘ötekiler’ aynıdır ve çoğunlukla tek bir ‘model metin’ etrafında dolanan farklı anlatılar söz konusudur. Yani ortak bir belleği, kolektif kimliğe nüfuz ettirmeye çalışırlar. Tekelioğlu’na göre, muhtelif nedenler üzerinden Türkiye’de tekil bir ulusal kanon oluşamamış, diğer bir deyişle çoğul kanonların ortaya çıkması daha kolay olmuştur. Osmanlı’dan beri hiçbir zaman tam bir sömürge deneyimi yaşamamış olmak, Batı’nın ne olduğu üzerine görüş birliğinin oluşamaması, kanonik model-metin ya da ana metin üzerine farklı görüşlerin çatışması, dil inkılabının edebi alana etkileri bu nedenler arasında sayılabilir (Tekelioğlu 2003, s.72).

Paralel kanonlar, kolektif bellekteki geçmiş temsillerinin tartışmalı olduğunu gösterir. Tekil bir ulusal söylem etrafında şekillenmiş yekpare bir anlatının yokluğu, ulusal hafızayı kurması beklenen kimi meseleler üzerine oйдаşma olmadığını, toplumda çatışan belleklerin varlığını işaret eder. Nitekim anayurdun Orta Asya mı Anadolu mu olduğu sorusu, ataların Selçuklu’dan mı Osmanlı’dan mı başlatılması gerektiği, Batılılaşma kavramı üzerindeki fikir ayrılığı (Belge, 2008), kolektif bellekteki kimi kırılmaların, edebiyattaki yansımalarını gösterir. Buna göre bellek, hem kuran hem kuruldandır; hem metinler aracılığıyla kaydolunur ve kimliğe etki eder, hem de varlığı ile bu metinlerin inşasına katkıda bulunur.

2.3. “Vahşi, Cahil, Meçhul...”: *Dersimli Kız* Romanında Resmi Bellek Temaları

Dersim katliamı, toplum için bilinir olur olmaz Türk ulusal kimliği için yeni bir fay hattı halini aldı. Nitekim Dersim’de yaşananlar, kimileri için tertele, katliam, hatta soykırım, toplumun bir diğer

yarısı içinse devlete başkaldıran asileri yok etmek ve oradaki feodal yapıyı ortadan kaldırmak için gerçekleştirilmiş askeri bir harekâtı (bkz. Aslan, 2010). Bu algı yarılması, aslında resmi belleğin (*official memory*) yerel bellekle (*vernacular memory*) çatışmasının (Confino, 1997) ne ilk ne de son örneğidir. Nitekim özellikle devletin kimlik inşa etme sürecinin ilk ve en sancılı sürecinde (1924-1938) yaşanmış çoğu olay ve '90'lar boyunca süren insan hakkı ihlalleri günümüzde hala tartışmalı ve yüzleşilmemiş gerçekler olarak durmaktadır.

Dersim Harekâtı, erken Cumhuriyet eliti için, feodal, içe kapalı ve Cumhuriyet otoritesi tanımayan bir bölgeyi, ulus-devlet sınırları içine almak, “medeniyet götürmek” ve halkı seyit ve ağaların zulmünden kurtarıp, eşit yurttaş yapma projesidir (Başaran İnce, 2014). Dönem basını, Dersim Harekâtı'nı iç-şarkiyatçı (*self-orientalist*) bir dil ile işler ve bölge halkının kitlesel sürgününü de içeren bir dizi zora dayalı uygulamayı, bölgeye “medeniyet götürülmesi” söylemi ile meşrulaştırır. Bu dil, basit bir dikotomiye dayanır: Cumhuriyet medeniyeti, Dersim ilkel ve vahşi olanı temsil eder. Cumhuriyet'in gücü ve “kahrı”, halka rağmen bölgeye medeniyet götürecektir, Dersimli'yi eşit yurttaş yapacaktır.

Bölgeye düzenlenen askeri harekâtlarda, Cumhuriyet'in otoritesi ve gücü vurgulanırken, bir yandan da yıllarca ülkenin geri kalanı için bilinmez kalmış “yöre insanı” mercek altına alınır. Bu aşamada, kolonilerde yerlilere karşı geliştirilen antropolojik merakı andırır bir ilgi ortaya çıkar. Nitekim yazı dizileri “Dersimli Türk neye inanır?”, “Dersimli Genç Nasıl Evlenir?”, “Dersimlinin Eski Adetleri”, “Dersimli Çocuk Nasıl Büyür?”, “Eski Dersim'de Üfürükçüler Halkı Nasıl Aldatıp Soyarlardı?” benzeri başlıklar taşır (Tan Gazetesi, 1937 akt. Başaran İnce, 2014). Cumhuriyet eliti, içine girdiği uygarlaştırma misyonu (*mission civilisatrice*) çabasında, Dersimli'ye karmakarışık duygular içinden seslenir. Kızgınlık, aşağılama, ötekileştirme, fantazmik görselleştirme, sempati ile bakma, kendinden sayma (Dersimliler eski ve bozulmamış Türkler olarak görülür) manikeist bir hezeyan (*manichaeian delirium*) içerir (Bhabba, 1994, s.43). Dersimli bir yandan içersemeci bir asimilasyon politikası ile “bizden/ırken öz Türk” sayılırken, Kürtçe konuştuğu satır aralarında itiraf edilir. Dersimli'nin fiziki gücü, Türk'ün gücü olarak övülürken, dönem

gazetelerinde mütemediyen “bedevi, iptidai, vahşi, merhametsiz ve kan içici” (Aren, 1937 ve Başaran İnce, 2014) olarak tasvir edilir.

Dersim Harekâtı sona yaklaşırken, gazetelerin bu anlatısına paralel bir roman tefrika edilir. O günlerde bölgede gazetecilik yapan Kurun (*Vakit*) muhabiri Niyazi Ahmet *Dersimli Kız* başlıklı romanında, Dersim’e dair uyanan merakı anlatılaştırır ve bölgenin egzotik ve kendine özgü karakterini ve Cumhuriyet’in bölgedeki “medeniyet savaşı”nı betimler. Dersim’i ve insanlarını yakından tanıdığı varsayılan gazetecinin buradaki mevcudiyeti, ulusun geri kalanı için bir “göz” olarak işlev görmesini ve her şeyi bilen bir “otorite”ye dönüşmesini sağlar. Nitekim olup bitenlere “tanıklık” etmektedir. Tanıklık, kolektif belleğin inşasına anlatı düzeyinde katkı verir (Thomas, 2009). Niyazi Ahmet, doğrudan tanıklık içeren haberleri ve romanıyla, Dersimli imajının kolektif belleğe demirlenmesinde ve ulusal imgelemde görselleştirilmesinde önemli bir görevi yerine getirmiş olur. Basın, Dersim’de asla bulunmamış ve herhangi bir Dersimli ile tanışmamışlar için *yapay bir ek/protez bellek (prosthetic memory)* yaratır. Bu bellek, özellikle kitle iletişimi aracılığıyla yapılır ve bireylerin doğrudan tanıklık etmedikleri ve deneyimlemedikleri olaylar hakkında dahi imge ve söylemlere sahip olmasını sağlar (Landsberg, 2004). Gerçekliğin kitle iletişimi dolayısıyla inşası, güncelin bilgisinin de belleğe aracılıkla kaydedilmesine neden olur. Dersimli imgesi, bölgeye düzenlenen Harekât boyunca bir ön bellek olarak ulusun hafızasında kurulur. Gazetecinin gözü, okurun gözü haline gelir ve onun tanıklığı, Dersim’in bir söylem alanı olarak inşasına katkı koyar.

Roman, 16 Temmuz-8 Eylül 1938 tarihleri arasında Kurun Gazetesi’nde tefrika edilir. Tefrika edilmeden önceki duyurusu, içeriğini özetler:

...Tamamile bakir bir mevzu. Baştan sona sürükleyici aşk, cinayet, macera dolu bir roman. *Duymadığımız adetler, inanamayacağımız vakalar ve haşin bir tabiatın asırlarca vahşi bir kurt gibi koynunda büyüttüğü insanlar.* Dersimli Kızda muhayyilenin yaratmaktan aciz olduğu vakaların hakikat olarak yaşadığını göreceksiniz. *İnkılâbın yıktığı son taassup yatağı “Dersim”* düne kadar tamamile meçhul bir diyardı. Dersimli ise yaşayışı ile adetleri ile tamamile bir sırdı. Aralarına giren çıkamazdı. *Tertemiz, su katılmamış bir Türk olan Dersimli, Seyidin ağanın bir köpeği* gibi kullanılır, ona en korkunç cinayetler işletilir.

Niyazi Ahmet, en korkunç ağaların, en tehlikeli seyidlerin arasına girmeğe muvaffak olduktan, Dersimli kadını, *Dersimli kızı ve anlatacağı roman kahramanlarını gördükten sonra DERSİMLİ KIZI* yazmıştır. Bu meraklı ve heyecanlı romana bir iki güne kadar başlayacağız (Kurun, 12 Temmuz 1938, *abç.*)

Romanın temel amacı, Dersim'e dair gazetelerde kitleselleştirilen resmi söylemi, kurgusal bir anlatı ve fanteziye dayalı bir üslup ile yeniden üretmektir. Yazar Niyazi Ahmet, bölgede gazetecilik yaparken, başta "Dersim'in İcyüzü" başlıklı yazı dizisi olmak üzere, bir dizi haber yapar¹. *Dersimli Kız* bu haberlerde anlatılan Dersimli stereotipini edebi bir dil ile yeniden okur ile buluşturur. Romanda Dersim'de asker olan ağabeyi Kazım'ın yanına ziyarete gelip burada kalan Doktor Adnan'ın, bölge halkından Gülçubuk ile yaşadığı aşk ve bunun etrafında dönen olaylar ele alınır. Gülçubuk Adnan'ı kullanarak, annesini öldüren Türk subaylarından intikam almak istemektedir. Amacı bir Türk zabitanın kanını annesinin mezarına akıtılabilmektir. Böylece intikamını almış olacaktır. Aynı zamanda babasını öldüren Cebrail'den de intikam almak istemektedir. Türk ordusu için muhbir olarak çalışan Cebrail ile Gülçubuk arasındaki çatışma, sahneye kimi zaman çıkarılan Besi, Seyit Rıza ve Ali Şir gibi gerçek karakterlerin varlığı ile Dersimli ve Cumhuriyet eliti arasındaki mücadelenin anlatıldığı bir tarihi anlatıya dönüşür. Romanın en çarpıcı özelliği, dönem gazetelerinde çizilen Dersimli portresinin cisimleştiği, ete kemiğe büründüğü popüler bir mecra yaratmasıdır.

Belleğin aynı zamanda bir söylem alanı olduğu düşünüldüğünde ve söylemin "hem bir göndermeler sistemi içinde var olması ve böylece sürekliliğini sağlaması, hem de hakkında üretildiği özne/nesenin hakikatimiş gibi sunulduğu" (Erdem, 2012) ve "ona özerklik kazandıran biçimin ötesinde, başka kitaplara, başka metinlere, başka cümlelere bir geri göndermeler sistemi içinde ele alındığı" (Foucault'dan aktaran Erdem, 2012) düşünüldüğünde, gazeteci

¹ Bu haberler sırasıyla "Dersim'in İcyüzü 1: Vahşi ve en kurnaz insanlar arasında" (8 Temmuz 1937, Kurun), "Dersim'in İcyüzü 2: Dersim'i asi Dersim yapan şey nedir?" (13 Temmuz 1937, Kurun), "Dersim'in İcyüzü 3: Vergi nedir bilmeyen halk var" (19 Temmuz 1937), "Dersim'in İcyüzü 5: Seyitler halkı nasıl soyor? (*yazım hatası metnin orijinalinden. y.n.*)" (30 Temmuz 1937, Kurun).

aracılığıyla resmi belleğin bir söylem biçimi olarak romanda yeniden üretildiği söylenebilir. Van Dijk (2008), söylemi kontrol etmenin şartlarından birininin, söylemin üretildiği bağlamı kontrol etmekte olduğunu söyler. Bu bağlam, gazetecinin içinde iş gördüğü politik iklim ve matbuat rejimini de içerir. Dönemin matbuat rejimi, gazetelerde siyasal elitin görüşlerinin doğrudan yeniden üretimine neden olur. Yoğun baskı ve sansür nedeniyle basın, devletin belirlediği sınırlar içinde yayın yapmakta, haberlerin tek elden çıktığı izlenimi oluşturmaktadır. Gazeteler bir anlamda, resmi belleğin yeniden üretildiği dolaylı bir söylem alanı olarak işlev görmektedir (Bkz. Başaran İnce, 2014 ve Koloğlu, 2006). Siyasal baskı yanında gazetecilerin bir bölümü ise, iradi bir misyonerlik ve organik aydın tavrı ile rejimi gönüllü olarak desteklemektedir. Ancak dönem basınından çok zaman önce, resmi devlet raporlarında Dersimli prototipi zaten inşa edilmiştir² (Akekmekçi ve Pervan, 2011). Basın aracılığıyla bu temsil kamuya açılır ve edebiyat da bu söylemsel belleğin görselleştirilmesine katkı koyar. Birbirine paralel anlatılar aracılığıyla, Dersimli imgesi bir “hakikat” olarak kolektif belleğe demirler ve bellek, metinlerarası bir söylem biçimini alır. Devlet raporları ve gazetelerde olduğu gibi romanda da Dersimli, “vahşi ve medeniyet bilmez” dir:

Adnan genç kızın her şeye rağmen verdiği kararı tatbik edeceğini anlıyordu. Hastalığının verdiği mülayimlik, tatlı yüz tamamen değişmişti. Gene Dersimlileşmiş, gene vahşileşmişti. Berraklaşan bakışları kararmıştı (tefrika no: 11, 28 Temmuz 1938, Kurun).

Şimdiye kadar gördükleri duydukları onda (*Adnan kastediliyor, y.n*) şu kanaati uyandırmıştı: Dersimliler bütün hayatlarını tabiatın kucağında geçirdikleri için tabiatları da vahşidir. Kendilerinden olmayanların düşmanındırlar, onları her ne denirse densin kendilerine düşman sayıyorlar (no: 38, 26 Ağustos 1938, Kurun).

² Bu raporlarda öncelikle bölgenin Türklüğü vurgulanır. Örneğin 1930 yılında gerçekleştirilen Plümer Harekatı'nın ikinci safhasını idare eden 3'üncü fırka kumandanı Halis Paşa tarafından yazılan raporda, “Dersimliler aslen Horasan'dan gelmiş Türklerdir, aşiret ve köy adları dahi Türklüklerine kanıt oluşturmaktadır” denir. Ağa ve Seyitlerden kurtarılacak Dersimlilerin sadık yurttaşlar olacağı, raporların bir diğer temasıdır. Seyit Rıza'nın bölgede gittikçe artan nüfuzu, bölgenin gerikalmışlığı ve ilkilliği raporlarda ayrıca öne çıkarılır. (Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın 1931 tarihli raporu). Osmanlıdan Cumhuriyete söylemin ortak teması, Dersimlilerin vahşilik, medeniyetsizlik, haydutluk ve çapulculukla suçlanmasıdır. Sadece Vali Cemal Bey'in raporu, bölge halkının fakirliğinden ve yaşam koşullarının ağırlığından söz eder (Bkz. Bulut, 2005 ve Akekmekçi & Pervan 2011).

Evet bu ızdırabı çekmektense ölmek daha iyiydi. Yalnız kendisini yaralayan iyi kalpli, genç doktoru öldüren bu vahşi Dersimlilerden intikam almadan ölmek çok acı geliyordu (no: 46, 5 Eylül 1938, Kurun)

Dönem gazeteleri ve *Dersimli Kız* romanı arasındaki paralellik, romanın tefrika edildiği gazetede yer alan haberin Dersimli tasvirinden anlaşılabilir:

Bu dağlarda oturan ahali, yarı vahşi bir haldedir. Dağlarda oturan yerler ise taş koğukları ile kayalar altında oyulmuş mağaralardır. Ben bu yerlerde bir Dersimli karısını, çocuklarını ve koyunlarını bir tek mağara içinde toplar, hayvanlarla insanlar karmakarışık bir halde oturur ve yaşarlar. Bu dağlı insanlar, en basit sanatlardan bile mahrumdurlar (“Dersim Meselesi”, 16 Haziran 1937, Kurun).

Dersim'e dair romanda ele alınan bir diğer özellik “hiçbir yere benzemezliliği”, egzotikliğidir. Dersim'e yaklaşımdaki iç-şarkiyatçı dilden yukarıda söz etmiştik. Bu dil, sadece Dersim'e değil, köy romanları aracılığıyla tüm Anadolu'ya teşmil edilen, kuşatıcı bir söylem biçimidir. Bütün bir Anadolu ve köy romanı külliyatı, Anadolu'nun Doğululaştırılmasının, İstanbul'un Doğu'su/İstanbul'un ötekisi olarak inşa edilmesinin anlatısıdır (Erdem, 2012, s.7). Medeni olmama, yarı çıplaklık, iptidailik, içgüdüleri ile hareket etme, soyut ve genel fikirler üretmemeye, sıklıkla karşılaşılan pejoratif söylem (köylülerin hayvanlara benzetilmesi, içgüdüleri ile yaşayan taş devri toplulukları gibi betimlenmeleri, nesneleştirilmeleri) (Erdem, 2012), Dersimli'yi anlatmaya özgü betimlemeler değil, İstanbul'dan (Batı), tüm Anadolu'ya (Doğu) bakışın söylemsel ifadesidir. Bu anlatıya paralel bir üslup ile şekillendirilen Dersim(li) kimliği, gazetelerde olduğu gibi romanda da merak ve gözlem dürtüsü aracılığıyla, fantezi ile ilişkilendirilerek aktarılır. Bu fantezinin temel nesnesi Seyit Rıza'nın genç karısı Besi, ardından Gülçubuktur. Besi romandaki anlatıya benzer biçimde dönem basınında şöyle temsil edilir:

Seyid Rıza'ya karısı Besi tarafından teslim olmaması için mütemadiyen telkinler yapıldığı bildirilmektedir. Üç etekli kaftan üstünde beline Trablus kuşağı, başında gümüş ve ipek püsküllü fesile, ipek sırmalı cepkenli çok artistik kıyafetile genç Besi, yetmişlik sergerdeyi teshir ve teşyie muvaffak olmaktadır (28 Haziran 1937, Cumhuriyet).

Cumhuriyet'in (Batı), Dersim'le (Doğu) ilişkisinde işleyen oryantlizm, medeni'nin vahşi'ye yönelttiği hislerin karmaşıklığında kendini gösterir. Hayaller ve fanteziler düzeyinde işleyen örtük oryantlizm (Said, 2003), Besi'nin bir "arzu nesnesi"ne dönüşmesine neden olur. Korkulan, kaçılan ama aynı zamanda arzulanan Doğu, "keşfedilip fethedilecek ülke ve kadın imgelerinin içiçe geçmişi"nde (Türkeş, 2005), Besi' de vücut bulur:

Besi hiddetinden titriyordu. Yüzbaşının yanına geldi. Gözlerinin içine baktı. Bakıştılar. Kazım:

-Aman yarabbi bu nasıl kadın... diye düşündü. Besinin harikulade güzelliğine bir türlü akıl erdiremiyordu. İçinin titrediğini hissetti (no: 4, 19 Temmuz 1938, Kurun).

Besi, "Dersim'in kleopatrasıdır". Dönem basınında Seyit Rıza'yı dahi etkileyecek kudrette resmedilen Besi'ye, diğer kadın karakterlere bahşedilmeyen özel bir faillik atfedilir. Besi "yerli" tiplemesini aşan bir güç ve iktidara sahiptir. Bu faillik hem güzelliğinden, hem de bölgedeki nüfuzundan kaynaklanır:

Besi dudak büktü. Anlaşıyordu ki Dersimin bu yaman kadını, tarihin kleopatrası gibi bir şeydi. Tahakküm etmek isteyen, nüfuzunun tesirini görmekten zevk duyan bir mahluku. Adnan Besinin gözü kamaştıran güzelliğine hayran oluyor, fakat Gülçubuk gibi içini yakamıyordu (no: 39, 27 Ağustos)

Besi'de somutlanan fanteziye dayalı örtük oryantlizm, kimi yerde Gülçubuk'a transfer edilir. Bu ifadelerde egzotik olana duyulan bastırılmış sahip olma hissi, tüm açıklığı ile hissedilir. Öteki'ye karşı oluşturulan kalıpyargılar (vahşilik, yabanıllık, el değmemişlik), onun özelliklerinin sabitlendiği (*fixity*) (Bhabba, 1994, s.70) bir temsil çerçevesi oluşturur. "Körpe", "el değmemiş" ve "yaban" olana duyulan bu ilgiyi, "sömürgecinin sömürgeleştirilen toprağı boş, el değmemiş, işlenmemiş, sahihsiz alanlar olarak işaretlemesi ve kadın bedeni ile ilgili metaforlar üzerinden metinselleştirmesi ile birlikte düşünmek gerekir" (Erdem, 2012, s.79):

Adnan son cümleyi söylerken sesinin titrediğini hissetmişti. Gülçubukla yalnız kalmasının manası başka idi. Evet bu *vahşi kızla* yalnız kalmak, onunla tatlı aşk dakikaları, saatleri, günleri geçirmek demektir. Fakat bu olabilir mi idi? Evet Gülçubuk fevkalade güzel bir kızdı. Mermer gibi bir vücudu vardı. Dersimliliğini unuttuğu vakit bakışları insanın içini titretiyordu. Bazan kıpkızıl bir renk alan ince dudakları, geceliğinin altında bile bütün hatları ile kabarık görülen memeleri, birçok defa gördüğü pembe göğsü, insanı şehvetle kudurtacak şeylerdi (no:11, 28 Temmuz, abç.)

O, Gülçubuğa daha çok bir *dağ kızı* olduğu için bir zavallı olduğu için bağlanmış, sevmiştir. İstiyordu ki, Gülçubuğu *bir yaban kedisi gibi* çiçek bahçesinde büyüsün, *onun bakir kokusunu* doya doya teneffüs etsin. Şimdi Gülçubuğu vahşi bir kaplan yavrusu kadar bile sevmeyeceğini anlıyordu. Daha doğrusu vücudu bir mermer kadar sert Gülçubuğu yılan kadar ürpertici, onun kadar soğuk buluyordu. (no: 47, 6 Eylül, abç.)

Dersim'in farklılığına karşı hissedilen karmaşık duygular, Adnan'ın yörenin adetlerine ve insanlarına karşı geliştirdiği tutumda kendini belli eder. Dersim, tekin olmayan, kendine has garip ve karmaşık adetleri ile bir yabancı için "tehdit"lerle dolu bir yerdir:

Alkadın ona "beni sevdin mi Adnan bey" diye sordu. Şimdi Alkadına ne diyecekti? Sonra bu kadın niçin böyle bir soru sormağa lüzum görmüştü. Adnan durakladı. Dersimin garip adetleri ile karşılaştığı zaman *tuhaflaştırıyor, tiksiniyor, korkuyordu*:

-Acaba bunun altından ne çıkacak? Diyordu (no: 21, 7 Ağustos 1938, Kurun, abç).

Bu tehdit algısı, Dersimliler' in kimi zaman hayvana benzetildiği, vulger bir dili beraberinde getirir. Ayrımcılığın uç formlarından insanlıkta alçaltma (*infra-humanisation*) (Leyens, 2000) söylemine, dönem gazetelerinde olduğu gibi romanda da rastlanır. Dış grupları gayrimuşrulaştırmanın yöntemlerinden biri olan insanlıkta alçaltma, sadece Dersimli ile ilgili betimlemelerde değil, erken Cumhuriyet dönemi köy romanı külliyatında da sıklıkla karşılaşılan bir söylem biçimidir. Bu dil, dönem elitlerinin iç-şarkiyatçı eğilimleri ile doğrudan bağlantılıdır. Fanon, "sömürgeci doğru sözcüğü bulmaya çalışırken sürekli hayvanlarla ilgili sözcüklere başvurur" derken (Fanon, 2007'den akt. Erdem, 2012), Aimé Césaire sömürgecinin sömürülene karşı hissettiği

vicdani yükü azaltmak için onu insanlık dışında görmeye başladığını ekler (Erdem 2012, s.85). Dış grubu insanlıkta alçaltma, şarkiyatçı dilin ürettiği ikili karşıtlıkları besler: İnsana karşı hayvan, akla karşı duygu, yetişkinliğe karşı çocuksuluk, uygarlığa karşı barbarlık, çalışkanlığa karşı miskinlik. Metinler ve kuşaklar arası bir üretimle şekillenen bu tortu, kültürel bellekte bir “hakikat” olarak dolaşıma girer. Nitekim, Dersim Harekâtı’nın “Doğu’ya medeniyet götürülmesi” söylemi ile açıklanması, günümüzde dahi tarihsel belleği şekillendiren bir çerçeve olarak bu söylemin iş gördüğünü gösterir. İnsanlıktan çıkmış, “köpekleşmiş” bu halka medeniyet bahşetmek, harekâtın meşruluğunu tartışmayı dahi gereksiz kılar:

“Asırlar bunları insanlıktan çıkarmış... diye düşünüyordu. Benim bu kıza hiçbir düşmanlığım olmadığı halde kadınlık hassasiyeti de göstermiyor. Uyuşmuşlar.. Seyyid ve ağalar bütün insanları köpekleştirmişler. Bir köpek her yabancıya nasıl hırlar, daima evinin eşliğinden içeri sokmazsa, bunlar da öyle...” (no:2, 17 Temmuz 1938, Kurun).
“-Bıktım şu sürtük kızdan. Anlamıyorum ki, ne güzelliği var. Karakuru, vahşi bir hayvan yavrusu.” (no: 33, 20 Ağustos)

Dersimli’nin bu vahşeti karşısında onu eğitecek, ona medeniyet götürecektir bir “efendi” ihtiyacı ortaya çıkar. Romanda bu kişi Adnan’dır. Nitekim kendisini böyle bir vazife ile borçlu hisseder. Köy romanlarında köyü aydınlatmaya giden öğretmen-bürokrat kadrosu gibi (Erdem, 2012) Adnan da *İstanbul*’dan, medeniyetin bağrından Dersim’e gelir. Buralar Cumhuriyet ülküsünün bir an önce başarılması gereken yerlerdir. Memurlar ve Adnan, uygarlaştırma hedefini misyonerleridir bölgede:

“Bu insanlar bambaşka, yurdun hiçbir yerindekilere benzemeyen tipler... Genç memurlar bile değişmişler. Hükümet doktoru:
-Bu yorucu mesaiden memnunum. Bu hayvanlaştırılmak istenen cahil insanlarla uğraşmaktan zevk duyuyorum, diyor (no: 7, 23 Temmuz). Mücadele etmek istiyordu. O emindi ki Dersimin bütün asi ağaları, cahil seyitleri temizlendikten sonra mücadele lazımdı. Sağ kalırsa Adnan Dersimden ayrılmayacak, bu asırlarca ihmal edilmiş halkla uğraşacaktı. Genç delikanlı bütün bunları Alkadının temiz hatırası için yapacaktı. Dersim kızlarını, Dersim çocuklarını kurtaracaktı (no: 24, 10 Ağustos).

Halkevleri'nin yayın organı Ülkü'de 1936 yılında çıkan "Anadolu'yu Kucaklayan Genç" başlıklı yazısında Şevket Aziz Kansu, bu misyonerlik söylemini şöyle önceler: "İçim ve kafam Anadolu'yu yaşıyor. Bir gençlik Anadolu'yu zapt ediyor. Tabirimi bağışlayın, "ulusal misyonerlik" ruhu ile yanan bir gençlik" (akt. Erdem, 2012, s.115). Bu söylem birlikteliği ve metinlerarası geçiş, Anadolu'yu bir *bellek mekanı* olarak dönem elitlerinin iletişimsel hafızasında inşa etmeye yarar. Anadolu Tarih Tezi ile Türkleşir, Orta Asya'nın mikrokozmosu olarak ulusu geçmişten bugüne bağlayan ve savaşlar sonrasında elde kalan tek yurt olarak işaretlenir. Ulusal belleğin topoğrafik kutusudur Anadolu. Kimliğin sabitlendiği, kendilendiği "yer"dir. Anadolu bellekteki işlevi nedeniyle hem bir mekan (*space*) hem yer (*place*) kimliğine sahiptir. Abraham Moles'un mekan ve yer ayrımına göre mekan, soyut bir anlama sahiptir, bir içerendir, zarftır. Mekanın yer haline gelmesi için ona insan ilişkisi eklemek gerekir. Yer, işlev yüklü, dolu, somut bir mekandır. Hem bir yapısı vardır, hem de insan etkinliklerinin temelinde yatan bir kimliğe sahiptir (Moles 1992'den akt. Bilgin 2003, s.231). Yer, mekanı kolektif bellekte somutlaştırmaya ve onu kaydetmeye yarar. Dersim'in belleğe demirlenme biçimi incelendiğinde soyut mekanın, somut yerde yeniden üretildiği, "ulusal misyonerlik" söyleminin ise mekanı yer haline getirmeye ve kendilemeye olanak verdiği söylenebilir.

Dönemin ruhuna ve metnin geneline nüfuz eden oryantalizm iki biçimde işler: ulusal oryantalizm ve oryantalist uluslaşma. Ulusal oryantalizm öteki'ni dışarıda tutup, "öteleme-uzaklaştırma-farklılaştırma" temelinde onu inşa ederken, oryantalist uluslaşma "kabullenme-yaklaştırma-benzetme" politikası altında işler (Erdem 2012, s. 104). Bu şemaya göre bir yandan öteki insanlıkta alçaltılıp, "biz" den çok farklı ve aşağıda resmedilirken, bir yandan da Türklüğü unutturulmuş, aslında bizim bir parçamız ve aynımız olarak betimlenir. Ulusal kimliği inşa etme ve iç-oryantalizm geriliminin sonucudur bu durum. "Ulusal oryantalizmde; boşluk, kirlilik, illiklik, miskinlik gibi negatif işaretlerle doldurulan Anadolu ve köy; oryantalist uluslaşma stratejisine göre Türklüğün, saf temiz ırkın ve kanın yoğunlaştığı coğrafya olarak işlenir" (Erdem, 2012, s.108). Köy romanlarındaki bu şema Dersim anlatısı için de geçerlidir. Dersimli kolektif

belleğe içersenmek istendiğinde, “Seyit ve Ağalar” ulusal oryantalizmin bir nesnesi haline getirilerek dışlanırken, saf Dersimli oryantalist uluslaşma aracılığıyla yüceltilir ve kolektif kimliğe dâhil edilir:

Ah şu Dersim denen korkunç dağların korkunç iptidailikleri ne vakit yok olacak. Bu gürbüz insanlar, çalışkan, cesur, yiğit insanlar birer hayvandan farksız hale getirilmişlerdi. Genç kızları başlarını taşlara çarptırıp ölüme sürükliyen ve adına “adet” denen köhne inanışlar kim bilir ne saçma şeylerdi. *Cahil seyitlerin, canavar ağaların ellerinde bir köpek gibi kullanılan bu temiz Türk ırkı*, dünyanın en acınacak insanları idi. (...) Seyit ve Ağa ölüm emretse bile her Dersimli sevinerek ölümün kucasına atılıyordu. İyi giyinmek, iyi yemek iyi istirahat etmek, kazanmak, emlak sahibi, ev sahibi olmak, mesut olmak onlar için manasız şeylerdi. Yegane can attıkları şey, düşman bulmak, düşman öldürmek, çalmak, çırpmak, kayıtsız ve şartsız Seyidin Ağanın emrini yerine getirmektir. İnsanların şu fani dünyada yegane tesellisi olan, onları her şeyin fevkine çıkaran “aşk” da bu diyarda muamma idi. Seviyorlar mı sevmek arzu, iştiyaki içlerinde yok mu bilinmiyordu (no: 24, 10 Ağustos, abç).

Ah şu Munzur ve şu Beyaz Dağ, Sarı Saltık, Dujikbaba ve sair dağlar... Cahil, fakat kurnaz Seyitler, Dersimlileri kendilerine olduğu kadar dağlara da bağlamışlardı. *O Seyitler, ne felaketler getirmemişti bu asil Türk kanı taşıyan insanlara... Onları vahşi yapmış, onları Türk düşman etmiş ve onları kanlarını emercesine soymuşlardı. Sonra birer köpek gibi bütün Dersimliyi kendilerinin azat kabul etmez köleleri olduklarına inandırmışlardı* (no: 48, 8 Eylül 1938, Kurun, abç).

Romanın yazarı Niyazi Ahmet, Kurun gazetesinde bölgeyle ilgili kaleme aldığı yazı dizilerinden birinde, romandaki dile paralel bir üslup ile ulusal oryantalizm ve oryantalist uluslaşma arasındaki geçişkenliği sergiler:

“...*Cahil, vahşi* Dersimli (muhafelet edenler) bugün hayret içindedir. Hükümet kuvvetlerinin işgali altında bulunan yerlerde *hacil vahşi, fakat zeki ve kurnaz* Dersimli yollarda gündelik çalışarak para alıyor, kendisine dokunulmadığını, sevildiğini, daima sevilerek rahat ettirileceğini duyuyor ve inanmıyor. Niçin mi? Çünkü altı yüz senedir Dersim köylüsü yalnız ağanın, seyidin *kölesi, köpeği* olarak yaşadı. Ve şu muhakkaktır ki bunu sonsuz bir zevk olarak yapıyordu. Ağa için, seyid için yaşıyordu. Onun için ölecekti. Garnizon komutanı Dersimli Türke, şöyle dedi: “-Hayır, sen de bu yurdun efendisisin... senin de herkes gibi yaşamak hakkındır (Dersim’in İçyüzü-1, 8 Temmuz 1937, Kurun, abç).

Romanda Seyit Rıza'nın temsili, soyut "düşman" kategorisinin imgelemde canlanmasını ve somutlanmasını sağlar. Seyit Rıza, Cumhuriyet'in bölgeye götürmeye çalıştığı medeniyeti anlamayan, kendi çıkarını düşünen, halkı ve diğer ağaları isyana teşvik eden elebaşı olarak temsil edilir. Seyit, hem resmi hem yerel bellekte, Dersim olayları düşünüldüğünde en önemli bellek kişisidir (*mnemonic agent*). Bellek kişisi olarak etken ve etkilidir, öteki Dersimlileri temsil kabiliyetine sahiptir ve Dersim'e yönelen tüm negatif dilin odağındadır. Ulusal kimlik inşa sürecinde Dersim'i içermeye çalışan siyasal elit için, Seyit'in daemonik bir karakter olarak öne çıkarılması, oryantalist uluslaşma stratejisinde Dersimli'nin kolektif bellekte kabul gören, namuslu, çalışkan bir "öz Türk" olarak kabulünü kolaylaştırır. Nitekim Seyit, Dersim'in geneline teşmil edilmek istenmeyen öfkeyi yüklenerek, bir anlamda ulus kurucuların katharsisine olanak tanır. Günümüzde dahi kolektif belleğe demirlenme biçimleri göz önüne alındığında (ajan, yabancı devletlerin işbirlikçisi, halkı sömüren seyyit/ağa), bu temsilin dönemini aşan bir etkiye sahip olduğu görülür:

Dersimliler birbirini ite kaka üzerine atılır gibi Seyidin etrafını sarıp ayaklarını öptüler. Seyit Rızanın *vahşi yüzünde* gözleri birer cam gibi parlıyordu. Bir taraftan getirilen büyük bir keçe serildi. Seyit üstüne çöküverdi.(...)

Seyit Rıza *kirli ve korkunç bakışlarını* Adnana dikmişti.

Seyit Rıza koynundan bir gazete çıkardı. Parmağı ile bir yazının üzerine basarak işaret etti:

-Ağalar, dedi bakın Türkler ne yazıyorlar. Askerler buraları ele geçirdikten sonra bizi tehcir edecekler.

-Tehcir...

-Tehcir...

Bu kelime hemen her ağızda bir defa tekrarlandı. Homurdanarak söylüyorlardı. Manasını çok iyi anladıkları belli idi (no: 18, 3 Ağustos 1938, Kurun, *abç*)³.

³ Kürtlerin, katliam ve tehcir kaygısı Ağrı İsyanı'ndan beri mevcuttur. Hatta bu nedenle Kürt milliyetçileri, Türklerle karşı Ermenilerle ittifak yapmanın gerekliliği sıklıkla vurgulamıştır. 1926-27 yıllarında kurulan Hoybun Cemiyeti, siyasi amaçları arasında Ermenilerle ittifak etmeyi sıralar. Ermeni ve Kürt liderlerin kurduğu bu ittifak, I.Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni politikası ile Cumhuriyet dönemi Kürt politikası arasında Kürt ve Ermeni liderlerince görülen özdeşlikten kaynaklanır. Buna göre Anadolu'yu Türkleştirme amacındaki Türk yöneticiler, Ermenilerden sonra Kürtlerden de topyekûn kurtulmayı hedefliyor; sürgün, tehcir ve katliam gibi yöntemlerle Kürtleri Türkleştirmek istiyordu

Seyit Rıza, bölge halkının Cumhuriyet'in nimetlerinden faydalanmasının önündeki yegâne engel olarak betimlenir. Halk, Cumhuriyet'in bölgedeki otoritesini tam olarak kurmasından, onları seyitlere karşı korumasından yanadır. Devletin iktidarı, bölgede gücünü paylaşan seyit ve ağa gibi feodal unsurların yok edilmesine bağlıdır:

Adnan: "Tehlikelere alıştım. Hayvan gibi insanlar, akıllarına esti mi öldürürler. Mesuliyet ölçüsü yok. Seyit Rıza denen kurnaz serseri zavallı Dersimlileri felakete sürüklüyor, kimse farkında değil. Esasen etrafında kimse kalmamış." (no:27, 14 Ağustos 1938, Kurun)

Doktor: "Sebebi gayet basit. Bundan on gün kadar evvel bir köye gitmiştim. Bir yaralıyı tedavi ettim. Küçük bir de ameliyat yaptım. İki gün sonra Dersimli ellerime sarıldı. Beni sen kurtardın diye gözyaşları döktü. O kadar memnundu ki... bir aralık yalnız kaldık. Bana aynen şunları söyledi: (no:27, 14 Ağustos 1938, Kurun)

Ah beyim dedi, biz hükümetten korkuyoruz. Hükümet gelsin, hep burada bulunsun, silahlarımızı teslim edelim. Ama biz silahları teslim ettikten sonra hükümet de başımızda bulunmazsa, düşmanlarımız nefes aldırılmaz. Anlıyorsun ya... Dersimde birbirine düşman olmıyan kabile yok. Hepsisi mücadele halindedirler. Askerin girdiği yerlerdeki Dersimliler, kendilerine son derece iyi muamele yapıldığını görünce hayret ediyorlar. İnanamıyorlar.

Adnan: İnanmadıkları muhakkak.

Doktor: Öyle... kindar bakışları yüzlerinden gitmiyor. O hallerinde bile ağızlarına lokma koysak, bize nefretle bakacaklar.. zaman lazım.. (no: 28, 15 Ağustos 1938, Kurun).

....

En büyük muvaffakiyet Seyit Rızayı öldürmektir. Bu yobaz binlerce günahsız Dersimli Türke musallat olmuş, kanını emiyordu. Fakat onu ortadan kaldırmakla Dersim öcünü almış olabilecek miydi? Daha birçok seyitler vardı. Onlar, Seyit Rızanın yaptıklarını belki sahayı boş bulacakları için fazlasiyle yapacaklardı. (...) yapabileceği en mühim iş, Dersimlileri birbirine düşürmek, asileri birbirlerine öldürtmektir (no: 39, 27 Ağustos 1938, Kurun).

Seyit-Ağa/Cumhuriyet dikotomisinde Cumhuriyet, bölge halkının kurtarıcısı, onların insanca, medeni biçimde yaşamasını sağlayacak kahraman güç olarak resmedilir. Nitekim Türk askeri, metnin genelinde şefkat dolu, halkın dostu olarak temsil edilir. Bu iyilik kimi yerde Türklerin tamamına teşmil edilerek, etnosentrizm halini alır:

(Prens Süreyya Bedirhan, 1994, s. 56). Bu görüşün Dersim Katliamı sırasında Dersim'in liderleri arasında da kabul gördüğü ya da Cumhuriyet elitinin böyle düşündüğü görülüyor.

-Senin adın nedir?

-Demenanlı Haso

-Anladım Hasan...bak beni dinle.. sen, senin gibi diğer Dersimliler de seyitlere, ağalara köpek gibi tapıyorsunuz. Onlar ne yapıyorlar, sizi birbirinize öldürtüyorlar, sizi çalıştırıyorlar, onlar rahat rahat yiyorlar. Onlar da bizim gibi insan değil mi? Niçin sen kazandığını ağaya veriyorsun? Bak senin düşman dediğin Türk askeri yakında buraya gelecek, ağaları, seyitleri hep toplayacak ve sizi rahat, kendi başınıza bırakacak. Kimse kılınıza dokunamayacak. Böyle ordu sizin hiç düşmanınız olur mu? (No: 37, 25 Ağustos 1938, Kurun).

....

-Gülçubuk sen çok yorgunsun, biraz şöyle yaslan, uyu...

Adnan böyle derken ceketini çıkarmış, Dersimli kızın üstüne örtüyordu.

- Sen ne iyi adamsın Adnan bey...

- *Ben değil, bütün Türkler böyledir* (no: 42, 31 Ağustos 1938, Kurun, abç.)

Osmanlı İmparatorluğu ile kurulan dikotomi ise, ulusal kimlik anlatısının temel motiflerinden biridir. Bellek iki zamansal boyutta aynı anda işler: geçmişten öğrenilen şemalar şimdiki anlama biçimlerimizi şekillendirirken, mevcut olay ve inanışlar geçmiş okumamıza rehberlik eder (Schudson, 1997). Cumhuriyet'in siyasal elitinin Osmanlı İmparatorluğu ile içine girdiği hegemonya mücadelesi, belleğin ileriye ve geriye yönsemeli bir biçimde, güncel içinden dinamik ve döngüsel bir manevra ile Dersim Harekâtı'nı ve Dersimli imajını şekillendirmeye yarar. Bu inşa eylemi aynı anda geçmiş ve Osmanlı'yı da kapsar:

Adnan, Mehmetçiklerin ilerleyişini seyrederken, Türk askerinin belki de yaptığı muazzam işin farkında olmadığını düşündü. Halbuki Kutuderesinin zaptedilmesi, Osmanlı saltanatı kadar köhne bir saltanatın mahvedilmesi demektir. Yavuzun İran üzerine yürüdüğü zamandan beri hiçbir ordunun geçemediği yerler, Cumhuriyetin medeni parçalarından biri olacaktı (no: 44, 2 Eylül 1938, Kurun).

Cumhuriyet'in bölgedeki varlığı ve kendine atfettiği misyon, Osmanlı İmparatorluğu'nun zaaflarını aşmak ve bir ulus-devlet olmanın gereklerini yerine getirerek, halka ve toprağa doğrudan nüfuz etmektir. Bu nedenle bir zamanlar bölgedeki misyonerlerin varlığı ve burada başka devletlerin propaganda yapmasına izin verilmesi, yazar

tarafından bir zaaf olarak vurgulanır ve okuyucu bu konuda uyarılır. “Türk çocukları”nın yıllarca ihmal edilmiş olması, hala kendilerini saltanat idaresi altında sanmalarına neden olur. Uzun yıllar içinde derin kökler salmış olan “batıl inanışın kökünü kurutmak”, bölgedeki memurlar ve Halkevleri gibi kurumlar aracılığıyla başarılacak bir projedir. Romana nüfuz etmiş bu detaylar, belleğin bir söylem alanı olarak metinlerarası kuruluşunu örnekler. Nitekim erken dönemde tarih ders kitapları ve kongrelerinde temel amaç, Osmanlı öncesi Türk geçmişini yeniden inşa etmek ve başta Halkevleri olmak üzere çeşitli çabalarla yeni bir kimlik kurmaktır. Yazarın belleğine nüfuz eden söylem birliği, “ifadelerin kendilerinin ötesinde, konuşan öznenin niyeti, onun bilinçli aktivitesi, söylemek istediği şey yahut da söylediği şeyin içinde veya söylenmiş sözlerin hemen hemen ayırt edilmez kopukluğu içinde” (Foucault, 1999’dan akt. Erdem 2012, s.42) ortaya çıkar. Erken Cumhuriyet elitinin kolektif belleği, üretilen eserin niteliğine bakılmaksızın devrededir: Osmanlı ile kurulan dikotomik karşıtlık, Cumhuriyet ülküsü ve nimetleri ve bu projeyi başarmak için Halkevleri benzeri kültür mekanları. Bu bütüncül söylemsel bellek sayesinde, resmi raporlar, basın ve edebiyatın anlatısı çakışır. Örneğin Cumhuriyet’in döneminde ve bugün, önemli bellek mekanlarından sayılabilecek Halkevleri, hem basında hem de romanda anlatıya bir biçimde nüfuz eder. Harekât sürerken, gazetelerde *Dersim*’in ağalarına Halkevi’nin gezdirilmesi haberinin yer alması ve bu haberin dili, Cumhuriyet’in siyaset ve kültür elitinin iletişimsel hafızasında hem bir “mekan” hem de “yer” olarak Halkevleri’ ne verilen önemi işaretler⁴. *Dersimli Kız*’da da Halkevi, kurtarıcı bir mekan olarak yazarın belleğinden okuyucunun belleğine aktarılır:

⁴ “Elaziz Halkevinin Garip Misafirleri Hayretler İçinde...”

Halkevi Neşriyat Komitesinden Ortamektep Tarih Muallimi Ömer Kemal: “Halkevinin Atatürke tahsis olunan üst katına çıkardık. Her odayı beraberce gezdik. Atatürke aid resimler önünde minnet ve huşula eğildiler. Alevilerce takdis işareti imiş: Sağ ellerinin başparmaklarını dikerek uzatıp geri çekiyor ve öpüyorlardı. Gördükleri dekor karşısında hayretler içinde kaldılar... Bunlar, ömürlerinde bir defa olsun Elazize inmemiş olan bu dağ insanları, o kadar bilgisiz ve görgüszüdüler ki... Herşey hakkında mihmandar ve tercümanlarından izahat aldılar.

AYNA KARŞISINDA Aşiret reisleri, halk müzesini ve diğer köşeleri de gezdiler. Bilhassa ayna karşısında kendilerini görünce hayretten dona kaldılar. Hele Kamer’in bu andaki hayretini görmeliydiniz. Şaşırmış, bir anda afallamış gibi idi. Durup dakikalarca ayna karşısında kendisine, sakalına, üst başına baktı.” Latif Erenel, “Elaziz Halkevinin Garip Misafirleri Hayretler İçinde”, 1 Temmuz 1937, Tan.

Dersimde yapayalnızım. Konuşacak yok, dertleşecek yok. Bu satırlar beni teselli ediyor, yazdıkça içim ferahlıyor. Harputtan buraya nasıl geldiğimi anlatayım. Orası bambaşka bir diyardı. Tarihten evvelki yıllara ait bir yerdı sanki...harabe halindeki şehir, korkunç duvarlar, ıssızlık, hele burada yaşayanların fakirlikleri..tasavvur edilemeyecek bir kasaba...(...) Oraları bir müddet evvel Amerikalıların malikaneleri imiş. İnanamadım. Amerika ve Harput...Bu iki isim o kadar birbirine uzak, o kadar birbirinden yabancı şeyler ki...Dünyanın şimal ve cenup kutuplarının bir araya gelmesi gibi bir şey...Amerikalılar burada ne yapmışlar çok sormadım. Fakat hastane kurduklarını, ahaliyi memnun etmek için birçok fedakarlıklar yaptıklarını hala söylerler. Bunları dinlerken saltanat idaresini düşündüm. Kendi ülkesinde bir milletin propaganda yapmasında, cahil, fakir milletini onlara köle verir gibi ellerine bırakmasına razı olan saltanat. Harputluların çoğu “-Ah Amerikalılar....demekten kendilerini alamıyorlar. Zavallı Türk çocukları.. Hala saltanatın seyyiatinden kurtulmuş değildirlr. İnanışlarının fecatini anlamıyorlar. “-Biz ne gördükse onlardan gördük” diyorlar. İş başında bulunan bir kaç Cumhuriyet memurunun yapacağı propaganda ne olabilir. Onlar vazifeleri ile meşgul. Halbuki batıl inanışın kökünü kurutmak lazım. Maamafih çok güzel bir Halkevi binası yapılmış. *Bu harap köhne şehirde Halkevi, istikbalin yegane ümidi olarak parlıyor.* Ona baktıkça, şu iskelet halindeki binaların bile oradan haykıracak geç bir sesle direleceğini görür gibi oluyorum (No:16, 1 ağustos 1938, Kurun, abç).

Dersim'e dair tüm ulusal anlatılarda olduğu gibi, romanda da Sabiha Gökçen'den bahsedilmeden geçilmez. Gökçen, yukarıda sözü edilen Dersim'e dair bütüncül söylemsel belleğin önemli parçalarından biridir. Cumhuriyet modernleşmesini bir kadın olarak kendinde somutlayan Gökçen, gazetelerde olduğu gibi romanda da Cumhuriyet'i asilerden koruyan, ona bir devlet olarak gücünü bahşeden “hava kuvvetleri”nin sembolüdür. Nitekim Seyit Rıza ve Ali Şir başta olmak üzere, bölge halkının en büyük korkusu “Kemal kuşları” (Yalman, 1937) dedikleri tayyarelerdir. Adnan, Sabiha Gökçen'in bölgedeki hizmetlerinden, orduya muhbir olarak çalışan Cebrail'in anlatımı aracılığıyla haberdar olur:

Adnan: Nasılsın Hızır? Dedi, epey zamandır görüşemedik.

-Çok iyiyim, işlerim vardı. Durup dinlendiğimiz yok ki..
-Ne havadisler var...

-Çok iyi havadisler var. Askerlerimiz ilerliyor. Asiler ne yapacaklarını şaşırıyorlar. Geçen gün de tayyareler uçtu. İçlerinde bir de kadın tayyarecimiz varmış. Adına Gökçen diyorlar. Kutuderesini bile bulmuş. Seyid Rıza'nın evine bombalar atmış, yıkmış bütün evleri. Dersimliler tayyareden hiç korkmazlardı. Bizim milli şair Ali Şir...

Hızır son sözü söylerken birden durakladı. Kendini topladı. Mütemadiyen "bizim asker", "tayyarecilerimiz" derken Dersimin en fena adamı olan serseri Ali Şir için "bizim"i ağzından kaçırmıştı. Derhal tamir etti: O alçak dedi tayyareler için "Kemalin tayyareleri bize sinek vızıltısı gibi geliyor" derdi. Ama şimdi öyle olmadı. Fena korkttular. Seyid Rızanın adamları da birer birer kaçıyorlar.

Seyid Rıza şimdi nerede?

Kimse bilmiyor (no: 16, 1 Ağustos 1938, Kurun).

Sonuç ve Değerlendirme

Ulus gibi makro sosyal grupların kolektif bir kimliğe demirlenmesinde, ortak bir geçmiş anlatısını kurgulayacak bir bellek ve edebiyat gibi bu belleği kitleleşirecek mecralar büyük önem taşır. Paylaşılan bir geçmiş imgesi, ortak atalar, kahramanlar ve düşmanlar anlatısı etrafında kenetlenen sosyal gruplar, ulus çatısı altında yatay bir birliktelik duygusu içine girerler. Ulusa kendini anlatan, ona özgüven sağlayan ve güncel politik gereksinimler etrafında kenetlenmesini sağlayan resmi anlatı, kolektif belleğin tasarlanmasını, yönetilmesini gerektirir. Özellikle ulus-inşasının erken evrelerinde, resmi ulusal bellek, yerel bellekleri bastırır ve unutulacak/hatırlanacak olaylar, kişiler, yerler seçilerek öne çıkarılır ya da ötelenir.

Türk ulusal kimliğinin inşa edildiği Erken Cumhuriyet dönemi, benzer bir bellek seferberliğine tanıklık eder. Yeni bir kimlik tasarlanırken, bu kimliğin geçmişe demirlenmesi, Türk Tarih Tezi benzeri "bilimsel" çabalar yanında, tarihi romanlar gibi fanteziye dayalı mecralarla da sağlanır. Cumhuriyet'in karşılaştığı güncel politik sorunlar, uzak geçmiş yanında, yaşayanların belleğine (*otobiyografik ya da iletişimsel hafızasına*) dayalı anlatıların işlevselleştirilmesine neden olur. Özellikle gazeteler, Dersim'e hiç gitmemiş, hiçbir Dersimliyi birebir tanımamışlar için, yapay bir ek bellek (*prosthetic memory*) yaratır. Dönemin resmi raporları, tarih kitapları, basın ve edebiyat aracılığıyla kurulan ve söylemsel birliğe dayanan bu bellek,

“hakikat” üzerinde hegemonik bir iddia oluşturur. Dersim, bu anlamların yoğunluk kazandığı mecralardan biridir.

Cumhuriyet elitinin Dersim üzerinden kurduğu ulusal anlatı, yurttaşlık nimetlerinden yararlanamayan, Seyit ve Ağalar tarafından “cahil ve vahşi” bırakılmış halka medeniyet götürme söylemidir. Dönem basını, siyasal elit, aydınlar ve burada ele alınan tefrika benzeri edebiyat eserleri, söz birliği etmişçesine bölge ve halkı üzerine ortak bir anlatıda birleşirler: Dersim medenileştirilecek, ulus-devletin bir parçası haline getirilecektir.

Dersim meselesinde birbiri ile çakışan anlatıların kolektif bellekte buluşturulması, Dersim’in sosyal olarak temsil edildiğinde ortak bir anlatının yaratılması için önemlidir. Nitekim bölgede görev yapan bir gazetecinin otobiyografik belleği, ulusa teşmil edilecek biçimde yataylaştırılır. Gazetede bölgeye dair haberleri veren muhabirin olgulara dayalı haberciliği, tanıklığı ve kurguya dayalı anlatısı, birbirini soğuracak biçimde iç içe geçer. Olgu ve kurgu arasında muğlaklaşan, flulaşan alan, okur düzeyinde Dersim temsilinin gerçekliğinin keskinleştirilmesine vesile olur.

Dersim’in 1930’lu yıllarda inşa edilen bu temsilinin günümüzde hala kimi çevrelerce geçerliliğini koruduğu ve tarihsel hafızada varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Nitekim Harekât yıllar sonra dahi, medenileştirme söylemi ile birlikte düşünülmemekte, Dersim için neredeyse bir “şans” olarak sunulmaktadır. Dersim’in yerel hafızadaki temsili ise adalet/hesaplaşma/tanınma üçgeni arasında, kimi zaman insan hakları kimi zaman ise cemaat bağlarını vurgulayıcı bir söylemle buluşmaktadır. Her iki durumda da Dersim, kolektif belleğin tedavi edilmemiş bir yarası olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Akekmekçi, T. ve Pervan, M. (2011) (Der.). *Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İskender Savaşır (Çev.). İstanbul: Metis.

Aren, M. (1937, 29 Haziran). Tunceli (Dersim) Meselesinde Hakkatle Yüzyüze. Cumhuriyet.

Aslan, Ş. (Ed.) (2010) *Dersim: Herkesin Bildiği Sır*. İstanbul: İletişim.

Bhabba, H. (1990). DissemiNation: Time, Narrative And The Margins Of The Modern Nation. Homi Bhabba (ed.). *Nation And Narration*. London, NY: Routledge.

Bhabba, H. (1994). *The Location Of Culture*. NY: Routledge.

Bar-Tal, D. (1989). Delegitimization: The Extreme Case Of Stereotyping. D.Bartal, C.F.Grauman, A.Kruglanski ve W.Stroebe (Ed.). *Stereotyping And Prejudice* (s.169-188). NY: Springer-Verlag.

Başaran, G. (2007). Bellek Yönetimi ve Edebiyat: Türk Ulusal Kimliğinin İnşası ve Tarihi Romanlar, *Kültür ve İletişim* 10(2), 63-91.

Başaran İnce, G. (2014). *Domatesi Çiçek Sananlar*. İstanbul: Ayrıntı.

Belge, M. (2008). *Genesis: "Büyük Ulusal Anlatı" ve Türklerin Kökeni*. İstanbul: İletişim.

Bergson, H. (2007). *Madde ve Bellek*. Ankara: Dost.

Bilgin N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: Bağlam.

Bilgin, N. (2005). *Siyaset ve İnsan, Siyaset Psikolojisi Yazıları*. İstanbul: Bağlam.

Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. Ankara: Aşına.

Bilgin, N. (2013). *Tarih ve Kolektif Bellek*. İstanbul: Bağlam.

Bozdoğan, S. ve Kasaba. R. (2010) (Ed.). *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Bulut, F. (2005). *Dersim Raporları*. İstanbul: Evrensel.

Cameron, J.J., Wilson A.E. ve Ross, M. (2004). Autobiographical Memory And Self assesment. D.R.Beike, J.M.Lampien ve D.A.Behrend (Ed.). *Self And Memory* (s.207 226). NY: Psychology.

Confino, A. (1997). Collective Memory And Cultural History: Problems Of Method. *American Historical Review* 102(5), 1386-1403.

Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar*. Alaeddin Şenel (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Copeaux, E. (2000). *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*. Ali Berktaş (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Erdem, S. (2012). *Osmanlı-Türk Romanında Ulusal Oryantalizm ve Oryentalist Uluslaşma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilkent Üniversitesi/Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ersanlı, B. (2003). *İktidar ve Tarih*. İstanbul: İletişim.

Koloğlu, O. (2006). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif.

Landsberg, A. (2004). *Prosthetic Memory: The Transformation Of American Remembrance In The Age Of Mass Culture*. New York: Columbia University.

Leyens, J.P Et Al. (2000). The Emotional Side Of Prejudice: The Attribution Of Secondary Emotions To Ingroups And Outgroups. *Personality And Social Psychology Review*, 4(2), s.186-197.

Licata, L., Klein, O. Ve Gely, R. (2007). Memoire des Conflits, Conflicts De Memoires: Une Approche Psychosociale Et Philosophique Du Role De La Memoire Collective Dans Les Processus De Reconciliation İntergroupe. *Social Science Information*, 46 (4).

Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Lewis Coser (Ed.&trans.). Chicago: University of Chicago.

Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*. Meral Delikara Üst (Çev.). Ankara: İmge.

Jusdanis, G. (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*. Tuncay Birkan (Çev.). İstanbul: Metis.

Keslassy, E. ve Rosenbaum, A. (2007). *Memoires Vives*. Paris: Bourin Editeur.

Niyazi, A. (1938, 16 Temmuz-8 Eylül). *Dersimli Kız*, Kurun Gazetesi.

Nora, P. (2006). *Hafıza Mekanları*. Mehmet Emin Özcan (Çev.). Ankara: Dost.

Oktaç, A. (2000). *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*. İstanbul: Tüm-Zamanlar.

Oskay, Ü. (2010). *XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri, Kuramsal Bir Yaklaşım*. İstanbul: Der.

Özkırımlı, U. (2008). *Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: DoğuBatı.

Poggi, G. (2008). *Modern Devletin Gelişimi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Pratt, M.L. (1992). *Imperial Eyes: Travel Writing And Transculturalization*. London And New York: Routledge.

Prens Süreyya Bedirhan (1994). *Kürt Davası ve Hoybun*. Dilara Zirek (Çev.). İstanbul: Med.

Renan, E. (1990). What Is A Nation?. Homi K.Bhabba (Ed.). *Nation And Narration*. NY, London: Routledge.

Said, E. (2003). *Şarkiyatçılık*. Berna Ülner (Çev.). İstanbul: Metis.

Schudson, M. (1997). "Lives, Laws And Language: Commemorative Versus Non Commemorative Forms Of Effective Public Memory". *Communication Review* 2(1), 3-17.

Sombart, W. (2008). *Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı*. Oğuz Adanır (Çev.). İstanbul: DoğuBatı.

Tajfel, H. (1974). Social Identity And Intergroup Behaviour. *Social Science Information* 13, 65-93.

Thomas, G. (2009). Witness As a Cultural Form of Communication: Historical Roots, Structural Dynamics And Current Appearances. Paul Frosh and Amit Pinchevski (Eds). *Media Witnessing: Testimony In The Age Of Mass Communication*. New York: Palgrave MacMillan.

Türkeş, Ö. (2003). Genel Bir Bakış. Mürşit Balabanlılar (Haz.). *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı*. İstanbul: İş Bankası.

Türkeş, Ö. (2005). Küreselleşme Tahayyülleri Hiç Değişmiyor. *Birikim* 199.

Yalman, A.E. (1937, 22 Haziran). Kemal Kuşları Geliyor!, Tan.

Van Dijk, T. (2008). *Discourse And Power*. Houndmills: Palgrave MacMillan.

Viroli, M. (1997). *Vatan Aşkı*. Abdullah Yılmaz (Çev.). İstanbul: Ayrintı.